

Mű-ki-fordítás: Calvus-töredékek a „KAF–Calvus-oeuvre” érdekében

Kovács András Ferenc a kortárs magyar irodalom egyik kiemelkedő alakja. Költészetében nemcsak a posztmodern nyelvi játékot fejleszti mesteri szintre, hanem különböző költői alakváltozatok megteremtésével (Jack Cole, Jehan D’Amiens, Lázár René Sándor, Alekszej Pavlovics Asztrov) számtalan fiktív lírai életművet hoz létre. Eme költői maszkok egyik illusztris példája a már több, mint 100 költeményt számláló ún. „Calvus-költészet”.

Caius Licinius Calvus a Kr. e. 1. század jelentős szónoka és költője, a neóterikusok körének tagja, Catullus barátja volt, művei közül azonban csupán 21 töredék maradt ránk.¹ Kovács András Ferenc az ő maszkja mögé bújva adja közre ennek a hiányzó életműnek a fiktív fordítását. Ezen versek nemcsak egy igen széles és kiterjedt

¹ *Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum*, ed. Jürgen BLÄNSDORF, Stuttgart – Leipzig, Teubner, 1995, 206–216. A továbbiakban a tanulmányban idézett fragmentumok is innen származnak.

intertextuális hálózatot hoznak létre jeles római költők (elsősorban Catullus, Ovidius és Horatius) életművéhez kapcsolódva, hanem a római irodalomtörténet hagyományos nagynarratíváját is provokálják. A legtöbb esetben teljes mértékben KAF által írt „KAF–Calvus-költemények” között azonban – cseles poétikai megoldással – fellelhetők Calvus eredeti, latin nyelvű töredékeinek (helyenként) bővített fordításai is.

Jelen tanulmányban arra szeretnék koncentrálni, hogy hogyan tűnnek fel a valódi töredék-fordítások a „KAF–Calvus-*oeuvre*”-ben, illetve, hogy miképpen ékelődnek be a fiktív életmű darabjai közé. Ezen felül kitérek arra is, hogy hogyan hatnak egymásra ezen költemények és fragmentumok, továbbá, hogy mindezekkel összefüggésben mit mondhat el egy ilyen belső párbeszéd általában a töredékekről, az intertextualitás jelenségéről, sőt mi több, az irodalmi szövegek alapvető létmódjáról.²

Calvus és a neoterikusok

A *Világirodalmi Lexikon* Német Béla által jegyzett szócikke – hogy miért épp ezt idézem, az hamarosan ki fog derülni – a következőket közli Calvusról: „Caius (i. e. 82—i. e. 47?): római szónok és költő. (...) *Irodalmár barátaival, köztük Catullusszal együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől.* A triumvirek sokaktól gyűlölt pártfogoltja, Vatinius ellen mondta leghíresebb szónoklatait. *Verseiben támadta Caesart, Pompeiust* ill. azok kegyencét, Tigelliust. (...) Számos költői művéből mindössze 21 töredék maradt ránk, leghosszabbjuk két soros. Tudjuk azonban, hogy a fiatal, művelt ifjak körének, a neoterikusok néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt

² Mind a tanulmány megírásához, mind az egész kutatáshoz nyújtott segítségéért hatalmas köszönet illeti Tamás Ábelt.

az augustusi aranykor idején is. (...) Az epithalamion műfajában is alkotott; *poeta doctus voltát bizonyítja epyllionja Io történetéről*. Származása és szónoki sikerei a neoterikusok legtekintélyesebb tagjává tették. (...) Tacitus korára számos beszédéből már csak keveset olvastak, de a Vatinius ellen mondottakat (ekkor legalább három még létezett) jól ismerték. *Jelentőségét csupán töredékesen ránk maradt művei alapján nem tudjuk teljességében felmérni; többet tudnánk róla, ha legalább két »könyv«-nyi (liber) levelezése Ciceróval, ill. feleségével nem vész el számunkra.*³

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy, amint arra a szócikk utolsó pár sora is rámutat, ezen adatokat pusztán az igen csekély számú töredék, a kortársak és az utókor feljegyzéseiből tudhatjuk. Alapvetően adott tehát egy paradox kettősség: Calvus úgy lesz az irodalmi kánon fontos része, hogy műveit nem ismerjük, kiemelkedő jelentősége azonban megkérdőjelezhetetlen.

Ez a kettősség mindemellett nemcsak rá, hanem (Catullus kivételével) minden neóterikus társára igaz, és egyszersmind magával vonja azt a kérdést is, amiről Hajdu Péter értekezik *Az új költők kitalálása* című tanulmányában,⁴ azaz, hogy a „neóterikusokról” kialakított kép (és alapjaiban az összetartozó csoportosulás képe is) valójában elsősorban a romantikus irodalomfelfogás és az egységes kánon kialakításának igénye nyomán a modern perspektíva eredménye.⁵

Tudni vágyás, bizonytalanság, égető és megválaszolhatatlan kérdések hosszú sora: ez jellemzi a neóterikusok és ezzel Calvus recepcióját is. Jól ismerjük az Augustus-kor szerzőinek életművét, de kik voltak előttük? Mi jellemezte költészetüket, beszélhetünk-e egyáltalán a kor egységes irodalomfelfogásáról?

³ Kiemelések tőlem – K. A.

⁴ HAJDU Péter, *Az új költők kitalálása* = szerk. SZILÁGYI Adrienn, BOLLÓK Ádám, *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*, Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2017. 264–276.

⁵ Uo.

KAF Calvusa

Ez a termékeny hiány teremti meg Kovács András Ferenc Calvusát. Az ókori poéta maszkját felöltve KAF létrehozta vagy még inkább kipótolja Calvus életművét, pontosabban életművének magyar „fordítását”.⁶

Ennek nyomán a költeményekhez minden folyóiratpublikációban⁷ csatlakozik egy, a *Világirodalmi Lexikon* idézett szócikke alapján írt, a versek sajátos paratextusaként működő lábjegyzet, amely az általában 21 (de van, ahol, már szintén a valódi adatoktól elrugaszkodva 22, 27, illetve 43) sornyi töredék mellett, itt-ott eltérő, de az egész költészet alapját jelentő catullusi korpusz verseinek számát mindenképp felülmúló (117, 124, 141, 150, 155, 156) verset is tulajdonít a költőnek:

*Caius Licinius Calvus (i. e. 82 – i. e. 47?) előkelő plebejus családból származó római szónok és költő, Catullus legjobb barátja. Irodalmár barátaival együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől. A szónoki pályán Cicero vetélytársának számított. A fiatal, művelt ifjak körének, a „neoterikusok” néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt az augustusi aranykor idején is. Számos költői művéből mindössze 155 vers, illetve 22 töredék maradt ránk.*⁸

Ez a kísérszöveg egyrészt kijelöli a költemények értelmezésének kiindulópontját, és a fiktív világ szabályainak elfogadására indítja

⁶ A KAF–Calvus-költemények műfordítás-jellegéről ld. POLGÁR Anikó, *Calvus, avagy a műfordítás paródiája = Catullus noster: Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2003., 209–221. A későbbiekben én is szeretnék ezzel a kérdéskörrel behatóbban foglalkozni.

⁷ Habár 2015-ben már „számítani lehetett a versek kötetben való megjelenésére” (ld. TAR Ibolya: *Kovács András Ferenc egyik álarca*, *Studia Litteraria: Élő antikvitás*, 2015/1-2., 59.), a versek nagy száma ellenére ez még mindig nem történt meg.

⁸ Forrás 2000.5.

az olvasót, másrészt azonban a számadatok feltűnő váltakozásával felkeltheti az olvasó gyanúját ezek igazságértékére vonatkozóan is.

Az egész költészet alapját a Catullus életművével kialakított párbeszéd jelenti. Az 50. *carmen*ben folytatott költői dialógus és kooperáció elevenedik meg azon KAF–Calvus-versekben, amelyek Catullus valamely költeményére válaszolnak, vershelyzetét gondolkodják tovább vagy metaforáit terjesztik ki, illetve akár csak a műfaj tekintetében imitálják. Mindemellett (némiképp meglepő módon) fellelhetőek a KAF–Calvus-*oeuvre*-ben Ovidius és Horatius költészetének nyomai is.⁹

Alapvetően egy olyan fiktív életmű jelenik meg tehát Calvus neve alatt, úgymond Kovács András Ferenc műfordításában, amely a klasszikus latin költészetből táplálkozva születik meg. Ezzel szemben azonban, ahogy említettem, a fiktív életmű darabjai közé rejtve megjelennek Calvus bizonyos eredeti fragmentumainak műfordításai is. Mindazonáltal természetesen nem függetlenítik, hiszen nem is függetleníthetik magukat ezek a műfordítások sem az alapvető költészeti játéktól, amelynek keretében prezentálódnak, sem a kiépített intertextuális hálózattól.

Az eleve igen összetett poétikai helyzet kettős, látszólag önellentmondó megfordításáról van itt szó, különösen, ha a befogadói folyamatokra koncentrálnunk. Az olvasó számára adott ugyanis legelőször a feladat, hogy rájöjjön, KAF versei nem valódi Calvus-költemények műfordításai, illetve a versekhez csatolt lábjegyzet, amely a töredékek mellett az egyes folyóiratközlésekben rendre eltérő számú költeményt is tulajdonít Calvusnak, csak a fiktív világ „verifikálásának” eszköze. Ám amikor mégis valódi töredékek fordításáról vagy átköltéséről van szó, ez a körülmény

⁹ Mindemellett egyes szöveghelyeken a költemények nemcsak a latin líra egyes darabjait, hanem a (modern) magyar költészetet is megidézik, ezzel hívva fel a figyelmet saját maguk „pszeudo-jellegére”. Ezzel az elidegenítő poétikai gesztussal szintén a későbbiekben tervezek foglalkozni.

újabb kihívás elé állítja az olvasót: újabb felismerésre van szükség, miszerint előfordulhat, hogy mégsem minden költemény pseudo-fordítás. Lehetséges, hogy néhány KAF–Calvus-vers eredetijét (műfordítás-elméleti terminológiával: forrásszövegét) részben vagy egészben csakugyan Calvus írta.

Ennek megfelelően a KAF–Calvus-életmű „togáját kifordítva” nemcsak arra nyílik lehetőségünk, hogy felgöngyölítsük a szöttes sokszor első látásra szétfutó szálait, hanem arra is, hogy feltárjuk azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek összetartják a szövegegyüttes textúráját.

Az invektívák

Jóllehet KAF (legalábbis egyelőre) nem az összes Calvus-fragmentumot fordította le, azonban épp az intertextualitás felől megközelítve – nézetem szerint – világosan feltárható az a válogatási elv, amelyet szerzőnk követett.

Az összesen 21 fragmentum között, amelyek közül a leghosszabb is két soros, kifejezetten hangsúlyos az invektíva műfajának jelenléte.¹⁰ Ez a műfaj, elsősorban a Catullusszal való dialógus kialakítása során lesz jelentékeny a KAF–Calvus-korpuszban (Catullus életművében szintén kiemelt helyet kapnak a támadó, gúnyos hangvételű költemények), így bizonyára nem véletlen az sem, hogy Kovács András Ferenc az alábbi töredékek műfordítását adta közre.

A három, ennek a műfajnak a jegyeit magán viselő Calvus-fragmentum KAF tolmácsolásában a Forrás 2003 októberi számában jelent meg. Ezek közül a legérdekesebb talán a két leghosszabb, 17. és 18. Calvus-fragmentum, amelyeket KAF *Változatok Nicomedesre és Változatok Pompeius Magnusra*¹¹ címmel közölte. Figyelemre méltó

¹⁰ Ld. Calvus fr. 1., 2., 17., 18.

¹¹ Forrás 2003.10.

jelenség, hogy Kovács András Ferenc ezeknek a kétsoros töredékeknek az esetében (mintha a többi egy soros fragmentumhoz viszonyítva a legjobb fordítás megtalálása nemcsak óriási kihívást jelentene, hanem nem is lenne lehetséges opció) fordítás-alternatívákat közöl, amelyek ráadásul stílusértékükben és szóhasználatukban is bővítettek az eredeti latin szövegekhez képest.

A Pompeiusról szóló költemény mindkét fordítás-változata alapvetően bővített, hiszen a forrásszövegben mindössze ennyi áll: „Magnus, akitől rettegnek az emberek (vagy: férfiak), egy ujjával fejét vakarja”.¹² A „fejébúbját” kifejezés inkább ferdítés, mint fordítás, míg az erre vonatkoztatott „gyér” melléknév, illetve a gyakorítóképzővel ellátott ige („vakarássza”) és az ismétlődést implikáló határozószó („fesz”) már a fordító értelmezésének terméke, hiszen ezek latin megfelelői nem találhatóak meg az eredeti Calvus-szövegekben:

*Magnus, quem metuunt homines, digito caput uno
Scalpit: quid credas hunc sibi uelle? uirum.**

1.

*Magnust rettegik, ő meg egy ujjal a gyér fejébúbját
feszít vakarássza. Vajon pont mit akarna? Fiút.*

2.

*Magnust félik a hímek. Egy ujjal a gyér fejébúbját
bezgeti feszít. Na tudod, pont mit akarna ma? Faszt.*

* Calvus fr. 18.

Míg az első változat közelebb áll a forrásszöveghez (annak ellenére, hogy a megszólítás modalitását elhagyja), a másodikat inkább kezelhetjük egy (egyébként megalapozott) értelmező átiratként,

¹² Saját fordítás – K. A.

ugyanis a fragmentumban szereplő *homines*nek megfeleltetett „*hímek*” és a *uirum* kifejezés fordításának szánt „*faszt*” szavak kizárólag a történelmi-kulturális-poétikai (azaz a neóterikusok körének ismert Pompeius-ellenessége, illetve provokatív, szókimondó, vulgáris kifejezésmódja¹³) kontextus ismeretével és a Calvus-korpuszban való elhelyezéssel fogadható el releváns fordításként.

Figyelemre méltó kérdéskör ezen felül a központosítás problémája, hiszen a latin szövegek esetében nem beszélhetünk ilyenről. A Calvus-költemény második része valójában háromféleképpen is értelmezhető volna. Ha a kérdőjel ott szerepel, ahol KAF fordításában (*quid credas hunc sibi uelle? uirum*¹⁴), akkor effélet jelent a mondat: „Mit gondolsz, mit akar ez magának? Férfit.” Ezzel szemben, ha a kérdőjelet a *quid* után értjük (*quid? credas hunc sibi uelle uirum*), már egészen megváltozik a sor értelme, hiszen ez esetben a gondolatot a megszólítottnak tulajdonítva ezt jelentené: „Hogy mi? Azt gondold, férfit akar magának?” A harmadik (és talán legkézenfekvőbb) lehetőség, ha a kérdőjelet egyszerűen a sor végére értjük (*quid credas hunc sibi uelle uirum?*), és így a költeményben, az obszcén utalást elvesztve, pusztán egy (esetleg sejtető) kérdés fogalmazódik meg: „Mit gondolsz, mit akar magának ez a férfi?”¹⁵ Kovács András Ferenc tehát, az erősen interpretatív első változat hallgatólagos érvényesítésével, a legerősebben támadó hangnem mellett foglal állást, amikor egy költői kérdésként és az arra adott válaszként értelmezi a költemény második felét.¹⁶

Szinte ugyanez mondható el a *Változatok Nicomedesre* című költeményről (habár itt az obszcenitás a *pedicator* kifejezés révén már a

¹³ Vö. Tar, *i. m.*, 161.

¹⁴ A kritikai kiadás ezt a változatot hozza.

¹⁵ Mindhárom esetben saját fordítás – K. A.

¹⁶ Nem mehetünk el amellett sem, hogy egyes szövegváltozatokban a *homines* helyett *omnes* szerepel, amely szintén finomítja kissé a vers értelmét. Ld. *Fragments of Roman poetry c. 60 BC – AD 20. Edited with Introduction, Translation, and Commentary*, ed. Adrian S. HOLLIS, Oxford University Press, Oxford, 2007., 56.

Calvus-szövegben is nyíltan jelen van), de a bővítő technika erre a két sorra is érvényes, hiszen az „összes kincse/kincsét” szókapcsolat szintén hiányzik az eredeti szövegekből, csak az értelmező műfordítás terméke.

*Bithynia quidquid
Et pedicator Caesaris umquam habuit**

1.

– v v / – v v / – v v / – *Bithynia s összes
kincse övé, aki rég Caesart kúrta faron.*

2.

– v v / – v v / – v v / – *Bithynia kincsét
bírt vala, s Caesart kúrta valagba, de rég!*

* Calvus fr. 17.

Ennek a két költeménynek az esetében az alternatívákat közlő fordítás mindenképp figyelmet érdemel a befogadás folyamatának szempontjából, hiszen KAF ezzel egyrészt színre viszi a műfordítói munka alapvető dilemmáit, így arra irányíthatja az olvasó-figyelmét, hogy itt mégis valódi műfordításokról van szó, másrészt viszont a címmel inkább azt sugallja, hogy ezeknek a költeményeknek már Calvusnál is több változata lehetett.

A három költemény közül az eredetivel való legcsekélyebb egyezést a *Curiusra* címmel közölt vers mutatja, amely külön figyelmet érdemel amiatt, hogy az első két calvusi fragmentum pusztán ennyit tartalmaz: „És kockát <vetni> tudós *Curius*” „*kerülöd a kemény és munkát igénylő / [hendiadyoinként értve] kemény munkát igénylő földet...*”¹⁷ Ezt a két különálló töredéket tehát KAF – a hazardírozást

¹⁷ Saját fordítás – K. A.

szembeállítva a fizikai munkavégzés kerülésével – egy vers részeként értelmezi, és a föld és az orr „túrása” közti párhuzamon alapuló szójátékkal egy értelmi egészzé bővítve adja közre.

*Et talos Curius pereruditus
Durum rus fugis et laboriosum.**

*Curius kitanulta jól a kockát:
nincs inyére vesződni durva földdel.
Kockát vetni tudós! Kemény rögök közt
nem túrkál – de, ha kockapörgetéskor
izgul már, pimasz orrát túrja rögtön!*

* Calvus fr. 1., 2.

Ahogy tehát az előzőkben láthattuk, a gúnyos és/vagy támadó költészet Calvus életművében is fontos szerepet töltött vagy tölthetett be, és ezt a vonást továbbgondolva a KAF–Calvus-korpusz egy jelentős részét is az ilyen témájú szövegek teszik ki, amelyek mindemellett Catullus invektivikus költészetét mind stílusukban, mind hangvételekben, mind kifejezőmódjukban túlnyomórészt erősen radikalizált változatban idézik meg, természetesen sokszor (Catullus és KAF–Calvus esetében is) a baráti évődés részeként. Ezek a költemények általában valamilyen átfogóbb retorikus vagy metaforikus keretbe ágyazva rendkívül erős, pejoratív jelzőkkel illetik a megszólítottat vagy megszólítottakat, ezek mértéken felüli halmozását pedig szellemes csattanó zárja le. Találkozhatunk például több olyan szöveggel, amely (Catullus 94. *carmenét* megidézve¹⁸) gasztronómiai kifejezések metaforizációján keresztül fogalmaz meg éles kritikát,¹⁹ igen sok költemény

¹⁸ „*Mentula moechatur, Moechatur mentula? Certe. /Hoc est quod dicunt: ipsa olera olla legit.*”

¹⁹ Ld. pl.: Alföld 1999.11./II., Forrás 1998.9./II., Forrás 2000.5./II., III., Jelenkor

az enyészet (ezen belül is az anyagcsere-folyamatok, emésztés, vagy például a dögevők) szóképeinek széles skáláját vonultatja fel,²⁰ és szintén sok vers (a catullusi invektivikus költészethez kapcsolódva) a szexuális kifejezések metaforabázisából dolgozik,²¹ de természetesen akad olyan invektíva is, amely nem sorolható ezen kategóriákba.²² Megemlítenéd még, hogy ezeknek a költeményeknek egy része mind a nagyon erős kifejezőmód, mind a metrika, mind a terjedelem tekintetében nemcsak az előbb tárgyalt Calvus-fragmentumokhoz, hanem a martialisi epigrammák hagyományához is kapcsolódik.²³

Ezen Calvus-fragmentumok nyomán tehát az invektivikus hangvételű költemények jelenléte a KAF-Calvus-oeuvre-ben igen megalapozottnak tűnik, és így, ha elfogadjuk a szöveg univerzum szabályait, ezek a versek úgy tűnnek fel, mint amelyek Calvus Catullusszal folytatott költészeti játékának fontos dokumentumai (nem melleleg az első két töredék *hendecasyllabus* metrumba, amelyet KAF Calvusa is gyakran használ, Catullus költészetének²⁴ jelentős részét, míg a 2. fragmentum *laborosius* mellékneve az 1. *carment* is felidézheti, amelyben a melléknév *laboriosum* alakja a Calvuséval azonos metrikai

1999.6./III., IV., Jelenkor 1998.11./IV.

²⁰ Ld. pl.: Forrás 1999.2./II., III., Holmi 1998.9./IV., Jelenkor 1998.11./III., IX., Jelenkor 1999.6./VI., Látó 2000.3./III.

²¹ Ld. pl. Alföld 1999.11./III., Forrás 1998.9./I., III., IX., Forrás 2000.5./IV., Forrás 2008.9. *Vatiniusna*, Jelenkor 1998.11./II., VI., VII., XI., Jelenkor 1999.6./II., VII. (Ez utóbbi két elkülönítést Tar Ibolya is megteszi, ld. Tar, *i. m.*, 163.)

²² Ld. pl. Jelenkor 2002.5./I.-V., Holmi 1998.8./IV., Holmi 1998.9./I., Alföld 1998.11./II., Forrás 2008.9., Holmi 1998.8./I.-III., Jelenkor 1998.11./I., IV., VIII., X., Jelenkor 1999.6./IV.

²³ Mi sem bizonyíthatja ezt jobban, mint hogy mind egy Iuvenalis- (9.133.), mind egy Lucanus- (7.726.) scholionban a kommentátor Martialis-idézetként jelöli meg a szövegekben található 18. fragmentumot. Köszönet Kárpáti Andrásnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

²⁴ Catullus költeményeihez az online kritikai kiadást használtam. Ld. *Catullus online*, ed. Dániel Kiss <http://www.catullusonline.org/CatullusOnline/index.php> (utolsó megtekintés: 2019.05.12.)

pozícióban szerepel, ráadásul még a 17. fragmentum *pedico* igéből képzett *predicator* kifejezése is Catullus 16. *carmen*-jét juttathatja eszünkbe), és mint amelyek később hatottak vagy hathattak Martialis epigrammáinak versnyelvére is.

Az Io-epyllion

Calvus töredékeinek jelentős része, hat fragmentum, a feltételezett (és a későbbi antik szerzők által sokat citált) Io-epyllion egy-egy sora. Kovács András Ferenc ezt a hat sort *Töredékek az Ióból* címmel adta közre szintén a Forrás 2003 októberi számában.

A költemény 1., 2. és 4. számmal jelzett egy-egy sorai pontosságra törekvő fordításai Calvus 9., 11. és 14. fragmentumának:

1. <i>Aj, szomorult szűz, majd keserű füveket legelészetsz.</i>	<i>A uirgo infelix, herbis pascaris amaris!*</i>
2. <i>Álomsúly nehezült lecsukódó szembogarakra.</i>	<i>Cum grauis ingenti coniuere pupula somno**</i>
4. – vv / – <i>hím magzata terhét hordta a méhe.</i>	<i>partus grauido portabat in aluo***</i>

* Calvus fr. 9.

** Calvus fr. 11.

*** Calvus fr. 14.

Ezzel szemben viszont a középső, 3. rész, bár egy kivételével minden sora azonosítható valamely Calvus-sor fordításaként, már egy bővített, egész mű részeként értelmezett változat:

<i>Nap sem jár-kel örökkön az útján: tudja, lenyugszik</i>	<i>Sol quoque perpetuos meminit</i>
<i>majd kipihenni <u>nagy</u>, égi futását, s én sose nyugszom.</i>	<i>requiescere cursus*</i>
<i>Jós eszem esztelen ontja magára sok örület átkát:</i>	<i>mea dira sibi praedicens om- nia, uecors**</i>
<i>tébolyodottan hajt a bögöly tova Bosporus árján</i>	
<i>s már hidegen, sebesen vet a sodrás bistonit tájra.</i>	<i>Frigida iam celeris uexatur Bistonis ora***</i>

* Calvus fr. 13.

** Calvus fr. 10.

*** Calvus fr. 12.

Ebben a szakaszban KAF az egyébként különálló fragmentumokat igyekszik egy egésszé formálni, és értelmezői bővítéssel sorok, fél sorok betoldásával kapcsolja össze a költemény egyes részeit. Az első sor fordítása például valahogy így hangzana: „A nap sem felejt (= emlékszik) megpihenni örök futása során”.²⁵ Ezt a gondolatot KAF a fordítás során két részre bontja. A futás mozzanatából egy utat feltételez, és azzal ellentétben, hogy az eredeti töredékben a *perpetuos a cursus* jelzője, itt az „örökkön” kifejezés adverbiumként szerepel, és ezzel párhuzamosan a *cursus* kifejezés az „égi” és a „nagy” jelzőkkel bővül. A fordító továbbviszi a Nap megszemélyesítését, és a metaforikus kifejezésmódot elhagyva ékeli be a „tudja, lenyugszik” sorzárást. A legérdekesebb átkötés azonban ezután következik, ugyanis a fordító leleménye az „én sose nyugszom” félmondat, amely értelmileg kapcsolja össze az előző két sort a következőkkel. A Nap természetes működésének metaforájával szembeállítva prezentálódik tehát az olvasó számára a következő sorok tébolygó alakjának képe.

²⁵ Saját fordítás – K. A.

(A részlet záró soraiban a bővítés pusztán a *mea* mellé egy *mens*, vagyis 'ész' főnév odaértésében mutatkozik meg, a negyedik sor beékelése pedig leginkább csak kifejti, részletezi az örült elme bolyongásának tájait, amit értelmileg egyébként nem feltétlenül lenne szükséges beilleszteni.)

Nagyon fontos mindemellett, hogy a költemény 1. és 2. számmal jelzett részei (9. és 11. fragmentumok fordításai) már egy eleve adott intertextuális kapcsolatot implikálnak, ugyanis, amint azt Brooks Otis rögzítette,²⁶ ez alapján a két Calvus-töredék alapján tudhatjuk, hogy Calvus Io-epyllionja hatást gyakorolt a *Metamorphoses* Io-elbeszélésére, sőt, helyenként szövegszerű intertextuális kapcsolatban is áll vele. A *Cum grauis ingenti coniuere pupula somno* (Calvus fr. 11.) és a *subcubuisse oculos adopertaque lumina somno* (Ovid. *Met.* I. 714.), ha nem is szövegszerű idézetek, de világosan összefüggésbe hozhatóak, míg az *A uirgo infelix, herbis pascere amaris!* (Calvus fr. 9.) és a *frondibus arboreis et amara pascitur herba* (Ovid. *Met.* I. 632.) részletek már szembeötlő, szövegszerűen is igazolható intertextuális kapcsolatot mutatnak, így kétségbevonhatatlan bizonyítékai Calvus Ovidiusra gyakorolt hatásának.

A fragmentumok jelenléte a fiktív életműben és a „pseudo-töredékek”

Fontos hangsúlyozni, hogy ezek az eredeti töredékek, mivel a fiktív életmű darabjai közé ékelve jelentek meg, a KAF–Calvus-életmű részeként prezentálódnak. Így maga a megjelenési forma, illetve az az alapvető befogadáesztétikai akadálypálya, amelyről már szóltam, *összemosza* és összetartozóként értelmezendővé teszi a két, egyébként radikálisan eltérő szövegtípust, amely viszont további költői játékok sorának nyit teret.

²⁶ Brooks OTIS, *Ovid as an Epic Poet*, Cambridge, Cambridge University Press, 19702, 384.

Azt, hogy e valódi fragmentumok lefordítása és közreadása milyen hatást gyakorolt a fiktív életmű „alakulására”, mindenekelőtt jól példázza a *Ceresről*²⁷ címmel publikált költemény. Kisebb, értelmi egyezés fedezhető fel ugyanis az első két calvusi sor (*Hesperium ante iubar quatiens / Haec leges sanctas docuit, haec cara iugavit*²⁸), és Ovidius Ceres és Proserpina-elbeszélésének kezdő sorai között (*prima dedit leges*,²⁹ ti. Ceres) is. Ez adja meg az alapot arra, hogy a Calvus-töredékek alanyaként Cerest azonosítsuk, és hogy KAF ezen fragmentum-fordítását egy ezt egyértelműsítő sor betoldásával („s lánya, Proserpina, éji lakából földre lopott fényt”) *Ceresről* címmel *adhassa* közre.

Az intertextuális univerzum működésébe, dinamikájába való belehelyezkedésnek jóval radikálisabb „terméke” ugyanakkor az *Io-töredék* című KAF–Calvus-költemény. Ez a mű ugyanis szinte tökéletesen egyezik a *Metamorphoses* I. könyv 647–657. sorainak Devecseri-féle fordításával. Joggal merülhet fel tehát a kérdés, hogy ez a szöveg, beékelve vagy akár elrejtve a többi, bővített, de „valódi” Calvus-fordítás közé, tekinthető-e egyáltalán egyéni művészi terméknek, vagy csak pusztá plágiumról van szó? Az intertextualitásnak erről a radikális formájáról mint a posztmodern irodalomban frekvenciát váltó jelenségről, illetve ennek a plágiummal való viszonyáról értekezik Kulcsár-Szabó Zoltán Esterházy Péter recepciója kapcsán *Idézet vége*³⁰ című tanulmányában. Több, erre a poétikára is érvényes, elsősorban intertextualitás-elméleti kérdést is ki lehetne itt emelni, ám a fent említett KAF-féle gesztus megértéséhez a legfontosabb az a felvetés, hogy vajon „mennyiben befolyásolja a megértést az idézet azonosítása?”³¹

²⁷ Forrás 2003.10.

²⁸ Calvus fr. 1.-2.

²⁹ Ovid. *Met.* V. 343.

³⁰ KULCSÁR SZABÓ Zoltán: *Idézet vége: Intertextualitás-fogalmak a magyar irodalomkritikában 1981 és 2007 körül*, Alföld, 2011/7. 69–83.

³¹ Uo. 79.

Ennek megválaszolása ugyanis (jelen esetben) segíthet „különbséget tenni az intertextualitással való visszaélés és a kreatív használat között”,³² mivel azt gondolom, hogy ennek a szövegnek az esetében az intertextus azonosítása, kontextualizálása és ezzel együtt az előbb említett calvusi-ovidiusi hatástörténet ténye az, amely legitimálja ezt a merőben radikális idézőtechnikát, és amelynek révén, minthogy a vendégszöveg „otthonra lel” az új kontextusban és új jelentéssel gazdagodik, a költemény ennek a szövegegyüttesnek a részévé válik.

Ez a poétikai gesztus mindemellett azt is implikálja, hogy (ha a Calvus neve mögé teremtett életművet valósként kezeljük) a neóterikus költőben nemcsak, hogy egy „proto-ovidiusi” tehetséget vagy ihletést kell feltételeznünk, hanem magát azt a költői elő- és példaképet, akinek műveiből – ebben a fiktív térben – Ovidius nemcsak pár sornyi töredéket, hanem nagyobb részleteket sem volt rest szinte szó szerint átemelni élete főművébe. Arról nem is beszélve, hogy ezen a fiktív világon belül KAF, mint műfordító, úgy jelenik meg, mint aki ugyanúgy „hatással volt” Devecseri Gábor Átváltozások-fordítására, mint ahogy Calvus „hatott” az Ovidius-szövegre, de értelmezhetjük úgy is a Devecseri-fordítás parafrazeálásának gesztusát, hogy a tudatos műfordító az eredeti szövegek intertextuális kapcsolódásainak tényére akar rámutatni azzal, hogy a magyarított szövegeket is szoros kapcsolatba hozza egymással.

Hasonló logikát feltételezhetünk a *Hermaphroditus-töredék*³³ címmel publikált két soros költemény mögött („*Salmacis egyre a víz tükrében nézi alakját: / ring, lebeg átlátszón a lepelben, a lenge ruhában*”): bár ennek a Calvus-fragmentumok között nincs megfelelője, de szintén a Calvus-fordítások közé ékelve jelent meg, miközben valójában a *Metamorphoses* IV. könyve 312–313. sorainak (*et, quid se deceat, spectatas consulit undas; / nunc perlucenti circumdata corpus*

³² Uo. 78.

³³ Forrás 2008.9.

*amictu*³⁴) parafrazeált fordítása. Ez a vers ebben a kontextusban továbbá metapoétikus módon akár KAF–Calvus-költészet sokszorosan összetett identitását is szimbolizálhatja.

Kovács András Ferenc tehát, azt a termékeny hiányt felhasználva, amelyet Calvus életművének töredékessége hoz létre, belép az irodalomtörténeti térbe, és azzal, hogy a kánon rendelkezésére bocsát egy, a Catullus költeményeinek számát is meghaladó, „neóterikus” életművet, radikálisan átírja az adott hatástörténeti narratívát, élővé téve ezzel a megkövesedett(nek láttatott) irodalmi hagyományt.

A KAF–Calvus-életmű: töredékek és intertextualitás

Összességében el lehet mondani, hogy a latin nyelvű fragmentumok fordításai nagyban árnyalhatják a KAF–Calvus-életműről kialakított képet: ezek nyomán megalapozottként tűnnek fel az *oeuvre* bizonyos meghatározó jegyei, illetve az intertextuális hálózat feltárásához és szélesebb körű értelmezéséhez is támpontot nyújthatnak.

Érdemes lehet itt ezen felül elgondolkozni azon is, hogy hogyan illeszkednek bele ezek a valódi forrásszövegekkel rendelkező költemények az egyébként teljes mértékben a kortárs költő által kreált KAF–Calvus-életműbe: lényegében ugyanis egy ellentétes mechanizmust láthatunk a fiktív költemények és a műfordítások megszületése között. KAF itt ugyanis a Calvus-töredékeket összevonva és kibővítve, a „pseudo-fordítások” közé ékelve formálja önállóan is működő költeményekké, azzal, hogy kontextust teremt nekik, míg a fiktív életmű szövegei bizonyos költemények részleteinek átemelésére (Catullus, Ovidius, Horatius életművéből) alapozzák poétikai eljárásaikat.³⁵ Az átemelt szövegrészletek épp az „intertext-

³⁴ Ovid. *Met.* IV. 312–313.

³⁵ Innen nézve azt is mondhatnánk, hogy a KAF–Calvus-*oeuvre* bizonyos szempontból az intertextualitás működésmódját is a költői játék tétjévé teszi, hiszen ezen a

tussá válásuk” pillanatában lesznek (eredeti szöveggörnyezetükből kiszakítva) „töredékekké”. Így az eredeti Calvus-töredékeket a KAF által teremtett sajátos kontextus „egészíti ki”, míg a KAF által írt Calvus-versek intertextuális poétikája úgy kezel bizonyos, a római irodalomból kiragadott szövegrészleteket, mintha fragmentumok lennének, egy elsüllyedt világ törmelékei, amelyeknek éppen ez az ezredfordulós költői korpusz adja meg az esélyt a „kiteljesedésre”, ti. arra, hogy végre az „eredeti” (értsd: hamisított eredeti) kontextusukban vehessük őket szemügyre.³⁶

Természetesen ez a „szimbiotikus” viszony a KAF–Calvus-költészet egészét meghatározza, egyszersmind az irodalmi szövegek alapvetően intertextuális létmódjára, azaz elkerülhetetlen és folytonos (újra és újra megképződő) egymásra utaltságára is rámutat. Így tehát, ha a KAF–Calvus-*oeuvre* erdejében bolyongó olvasó számára iránymutatást szeretnénk nyújtani, aligha mondhatunk mást: „A szöveg nem szavak egyetlen vonalra illeszthető sorozata (...), hanem sokdimenziós tér, amelyben sokféle írás verseng és fonódik össze, s ezek közül egyik sem eredeti: a szöveg idézetek szövedéke, amelyek a kultúra ezernyi forrásából rajzanak elő.”³⁷

ponton azok a Catullus, Horatius és Ovidius életművéből átemelt szövegrészletek, amelyek teljessé, „hitelessé” formálják ezt a fiktív korpuszt, „intertextussá-válásuk” pillanatában akár mintegy az eredetiekhez hasonló fragmentumokként is feltűnhetnek.

³⁶ Mindemellert ezen magyar nyelvű Calvus-fragmentumok is már alapvetően intertextuális jellegűek, hiszen maga a műfordítás is, jellegéből adódóan, feltételez egy forrásszöveget, és a nyelvköziség és a szövegköziség terében, nem önálló szövegként, hanem a forrásszöveghez való viszonyában, „függő-identitásának” tudatosításával nyeri el önazonosságát. Ld. JÓZAN Ildikó: *Műfordítás és intertextualitás = A fordítás és intertextualitás alakzatai*, Anonymus, Bp. 1998. 137–139.

³⁷ Roland BARTHES, *A szerző halála* (ford. BABARCZY Eszter) = ÜÖ., *A szöveg öröme*, Osiris, Bp., 2001, 53.

Szövegkiadások

Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum, ed. Jorgen BLANSDORF, Stuttgart – Leipzig, Teubner, 1995., 206–216.

Fragments of Roman poetry c. 60 BC – AD 20. Edited with Introduction, Translation, and Commentary, ed. Adrian S. HOLLIS, Oxford University Press, Oxford, 2007., 49–86.

Catullus online, ed. Dániel Kiss <http://www.catullusonline.org/CatullusOnline/index.php> (utolsó megtekintés: 2018.01.07.)

Bibliográfia

Roland BARTHES, *A szerző halála* = Uő., *A szöveg öröme*, Osiris, Bp., 2001, 50–55., Ford. Babarczy Eszter

JÓZAN Ildikó: *Műfordítás és intertextualitás* = *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, Anonymus, Bp. 1998., 133–145.

KULCSÁR Szabó Zoltán: *Idézet vége: Intertextualitás-fogalmak a magyar irodalomkritikában 1981 és 2007 körül*, Alföld, 2011/7., 69–82.

Brooks OTIS, *Ovid As an Epic Poet*, Cambridge, Cambridge University Press, 19702.

POLGÁR Anikó, *Calvus, avagy a műfordítás paródiája* = *Catullus noster: Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2003., 209–221.

TAR Ibolya: *Kovács András Ferenc egyik álarca*, *Studia litteraria: Élő antikvitás*, 2015/1-2., 159–170.